

ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԸ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆՈՒՄ

I

Մեր նախկին յօդուածներից արդէն որոշ չափով գիտենք ընթերցողները, թէ ինչ ստոր աստիճանի վրայ է կանգնած Ատրպատականի հայ ազգաբնակչութեան զարգացումը։ Այդ պատկերը լրացնելու համար մենք կ'աշխատենք ծանօթացնել նաեւ այդ ժողովրդի ընթերցանութեան գործի հետ։

Ատրպատականի հայերը, մանաւանդ գաւառահայերը, կարգաւ առանձին հակում չունեն։ Ատրպատականի ընդարձակ գաւառներում եղած գրադարան-ընթերցարանները կարելի է մատների վրայ համարել։ Բայց գաւառների ընթերցանութեան խնդրի մասին կը խօսենք մանրամասն միւս անգամ, այժմ միայն կանգ կ'առնենք Թաւրիզի վրայ, որ այդ կողմից համեմատաբար լաւ վիճակի մէջ է։

Թաւրիզի հայ ազգաբնակչութիւնը ապրում է Ղալա և Լիլաւա թաղերում։ Ղալա թաղում ապրում են մօտաւորապէս 300 տուն, իսկ Լիլաւա թաղում՝ 400 տուն։ «մօտաւորապէս» եմ ասում, որովհետեւ ճիշտ վիճակագրութիւն չը կայ։

Թաւրիզի երկու հայաբնակ թաղերն էլ ունեն գրադարան-ընթերցարաններ, որ գտնւում են դպրոցների բակերում։ Լիլաւա թաղի գրադարանը կոչւում է՝ «Ք. Արովեան», իսկ Ղալայինը առանձին անուն չունի։

Այդ երկու գրադարաններից՝ Ղալայինը աւելի հին է, աւելի հարուստ։ Ղալա թաղի գրադարանը հիմնուել է 1874 թուին, Անդրէաս արքեպիսկոպոսի առաջնորդութեան միջոցին, որը եղել է և հիմնադիրներից մէկը։

Այդրում ունեցել են չատ աննշան քանակութեամբ գրքեր, գրադարանական ընկերութիւնը ունեցել է միմիայն 75 կտոր գիրք, առաջնորդարանից էլ նուէր է ստացւում 81 կտոր, զանազան է 156 գիրք։ Ահա այսքան գրքով գործի հիմք է դրւում,

բայց յետոյ ի հարկէ տարէցտարի աւելանում է զրբերի քանակը: Ահա այսպէս.—

1876	Թուին հասնում է	218	կտորի
1881	" "	274	"
1882	" "	784	"
1884	" "	861	"
1886	" "	994	"
1887	" (պակասում է)	960	"
1900	" "	1,000	"
1902	" "	1,300	"

Այս առաջ բերած թուերի մէջ չեն հաշուած օտար լեզուով եղած գրքերը, որոնց թիւը հասնում է 500 կտորի: Բացի այդ կան նաեւ ձեռագիր գրուածքներ, հին և կրօնական գրքեր, մօտ 50 կտոր: Օտար լեզուով գրած գրքերի մեծագոյն մասը ֆրանսերէն է, իսկ մի մասն էլ ռուսերէն, կայ և անգլիէրէն. մեծամասնութիւնը ի հարկէ կտրուած է միայն հայերէն գրքեր:

Այժմ գանք «Խ. Աբովեան» գրադարանին: Այս գրադարանը հիմնուել է աւելի ուշ, Ստեփաննոս եպ. Մխիթարեանի առաջնորդութեան օրով, 1889 թուին. հիմնադիրը եղել է հէնց Մխիթարեան եպիսկոպոսը: Բայց ինչպէս է սկսուել գործը, որքան գիրք են ունեցել առաջին տարին, ինչ վիճակի մէջ է եղել գրադարանը առաջին մի քանի տարիներում, ինչ աջողութիւն է ունեցել գործը. սակայն այդ մասին ոչինչ յայտնի չէ, ոչ մի գրութիւն չէ մնացել, բացի առաջին կանոնադրութիւնը, որը չըջանակի մէջ գրուած պահւում է գրադարանում:

«Խ. Աբովեանի» գրադարանը կանոնաւորուել է միմիայն 1893-4 թուականներից սկսած, երբ Լիւաւայի դպրոցներում եղել է կանոնաւոր ուսուցչական խումբ: Այժմ «Աբովեան» գրադարանը ունի 1303 տեսակի 1377 կտոր գիրք, որ բաժանուած է այսպէս:

1. Մանկական բաժին . . .	96 տեսակի	102 կտոր գիրք
2. Մանկավարժական բաժին . . .	21 "	24 " "
3. Ինքնագրական . . .	34 "	36 " "
4. Բանաստեղծական . . .	44 "	44 " "
5. Թատրոնական . . .	76 "	81 " "
6. Ճանապարհորդ. . .	23 "	23 " "
7. Գիտակ. և մասնագ. . .	204 "	212 " "
8. Վիպական . . .	460 "	500 " "
9. Դասագրքերի . . .	113 "	123 " "
10. Կրօնական . . .	63 "	63 " "
11. Ռուսերէնի . . .	136 "	136 " "
12. Ֆրանսերէնի և այլն . . .	33 "	33 " "

Ընդամենը . 1,303 տեսակի 1,377 կտոր գիրք.

Նոյեմբեր, 1902.

Արանց մէջ չէ հաշուած միմիայն ամասագրերի բաժինը. որովհետեւ մեծ մասով կիսատ-պոստ են:

Երկու գրադարաններումն էլ բնիկտրիտիկական գրուածքները գերակշռող տեղ են բռնում: Այսքանս գրադարանների մասին, այժմ գտնւք ընթերցարաններին:

Ղալայի գրադարան-ընթերցարանում այժմ ստացւում են հետեւեալ հայոց պարբերական հրատարակութիւնները: Օրաթերթեր՝ «Մշակ», «Բիւզանդիոն», «Եօր-Գար», «Արեւելք», «Շաբաթում», «Ձայն»-Հայրենեաց» և «Իրաւունք»:

Ամսագրեր՝ «Մուրճ», «Բազմալէպ», «Լուսնայ», «Արարատ», «Թատրոն», «Հանդէս Ամսօրեայ» և «Անահիտ»:

Շաբաթաթերթեր՝ «Լոյս» և «Հայրենիք»: Ֆրանսերէն՝ «Pro Armenia» և «L'Armenie»:

Լիւաթ թաղի գրադարանը բացի այն, որ ստանում է վերեւ յիշուած բոլոր հրատարակութիւնները, ստանում է և՛ «Астраханскій Вѣстникъ» ռուսերէն լրագիրը:

Այժմ արդէն մեզ միանգամայն պարզ է, թէ ինչ ունեն գրադարան-ընթերցարանները. մնում է մեզ իմանալ թէ ինչպէս, ինչ ձևով և ինչ չափով են օգտուում տեղացիները գրադարան-ընթերցարաններէր:

Երկու գրադարան-ընթերցարաններն էլ ունեն անդամ-բաժանորդներ, որոնք տարեկան վճարելով մի որոշ գումար, օրինակ, 5—15 դրան, օգտուում են և՛ գրադարանից և՛ ընթերցարանից: Այժմ իւրաքանչիւր գրադարան-ընթերցարանի մշտական անդամների թիւը հասնում է 35—40-ի. շատ անհշան թիւ, և դրանք մեծ մասով ուսուցիչներ են և գործակատարներ: Իսկ անգամ չը համարուող անձինք իւրաքանչիւր գրքի համար վճարում են 2—4 շահի (կոպէկ):

Եւ որպէս զի ցոյց տանք, թէ ինչ չափով են օգտուել գրադարաններից, մենք մանրամասն առաջ կը բերենք երկու գրադարանների մի մի տարուայ հաշիւը:

Ղալայի գրադարանից օգտուողների թիւը 1901 թուականի ընթացքում եղած է 838, իսկ «Խ. Արովկանի» գրադարանից օգտուել են նոյն այդ թուականին 1210 մարդ: Թիւրքմաշուրթեան տեղի չը տալու համար անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ այս թուերը ցոյց են տալիս ոչ այն, թէ քանի անձինք են օգտուել գրադարաններից, այլ այն, թէ քանի անգամ են օգտուել կամ քանի կտր գիրք և կարգադրուել:

Այստեղ էլ զեղարուեստական գրուածքները ահագին տուկոս են կազմում, կէսից շատ աւելի: Ահա այսպէս.

Ղ ա լ ա թ ա ղ ի գ ր ա դ ա ր ա ն ք .

1. Վիպական բաժնից կարդացուել է	254	կտոր	գիրք
2. Թատերական	"	29	" "
3. Գիտական	"	22	" "
4. Պատմական	"	19	" "
5. Կենս., դասագրքեր, կրօնական	" "	9	" "
6. Պարբերական հրատարակութիւններ	194	"	"

Պարբերական հրատարակութիւնները 333 կտոր գրքերի մէջ չէր մտած :

« Ո . Ա ր ո Վ Ի ա ն » գ ր ա դ ա ր ա ն .

1. Վիպական բաժնից կարդացուել է	826	կտոր	գիրք .
2. Թատերական գրքեր	74	"	"
3. Բանաստեղծական	89	"	"
4. Գիտական-հասարակական-առողջապահ.	98	"	"
5. Պարբերական հրատարակութիւններ	123	"	"

Ուշադրութեան արժանիով առաջ բերած թուերը նկատում ենք երկու գրադարանի վերաբերմամբ էլ, որ կարդացուած գրքերի մէջ բնութարիստիկական գրուածքները իրանց քանակութեամբ առաջին տեղն են բռնում, պարբերական հրատարակութիւնները՝ երկրորդ տեղը, իսկ լուրջ գրականութիւնը՝ շատ չնչին տոկոս է կազմում։ Նկատելի է և այն, որ բնութրիստիկայի մէջ գերիշխում է վէպը, որ Թաւրիզի հայերի ամենասիրելի գրուածքն է, և ընդհանրապէս զարգացման այս աստիճանի վրայ կանգնած ժողովրդի համար սիրելի է վէպը և նա է ամենից շատ կարդացուած։ Այս էլ պէտք է ի նկատի ունենալ, որ վէպը կարգալիս ոչ թէ նպատակ են դնում ուսումնասիրել կեանքը.— ոչ. նրանց չէ հետաքրքրում գրքի իդէան, նրանք քըն-նադատաբար չեն կարդում (ասենք չեն էլ կարող), այլ նրանց գրաւում է վէպի ֆաբուլան, լոկ պատմութիւնը, նրանք իւրացնում են միայն որոշ արկածներ և դէպքեր։

Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում առաջ բերել Ղալա թաղի գրադարանից 6 ամսուայ ընթացքում տարուած գրքերի ցուցակը, այս 1902 թուականի յունուարից մինչև յունիս, որովհետև, ինչպէս գրադարանապետը յայտնեց, անցեալ տարի գրադարանը շատ անկանոն է եղել, միշտ էլ գրքեր չէ գրուել խնդրողներին։

1. Վիպական գրքեր	491	կտոր	գիրք .
2. Թատերական	41	"	"
3. Պատմական	7	"	"
4. Գիտական	12	"	"
5. Քննադատական	5	"	"

6. Հասարակ., կրթական, դատադիրք	13	կտոր	գիրք
7. Անաստագրական	6	"	"
8. Պարբերական հրատարակութիւններ	156	"	"

Ընդամենը 731 կտոր գիրք.

Այստեղ էլ, ինչպէս նկատելի է, քանակութեամբ առաջին տեղն են բռնում վիպական գրուածքները և պարբերական հրատարակութիւնները, և պարզ է տեսնուի, որ ընդ. Արտվանան գրադարանից մի տարուայ ընթացքում աւելի գրքեր են կարգացուել, քան Ղալայի գրադարանից:

Շատ հետաքրքիր էր իմանալ թէ օգտուող անձինք ինչ դասակարգերից են, իմանալ մանրամասն, բայց ջաւելով պէտք է ասել, որ շատ դժուար է այդ անել: Գրադարանների վարչութիւնները այդպիսի հաշիւներ չունեն. միայն այսքանը կարելի է վստահութեամբ ասել, որ օգտուողների ամենամեծ տոկոսը, գրեթէ կէսից աւելի, կազմում են աշակերտները, իսկ մնացածը բռնում են գործակատարները, արհեստաւորները և ուսուցիչները:

Երկու գրադարանների թէ բաժանորդների թիւը, թէ կարգացուած գրքերի աննշան քանակը շատ պերճախօս ֆակտեր են ժողովուրդի անընթերցասիրութեան:

Անհրաժեշտ ենք զգում մատնանիչ անել և մի երեւոյթի վրայ, որը թէեւ ինքն ըստ ինքեան տգեղ և ցաւալի է, բայց անկարելի է լռութեան տալ.—այժմ բաւականին թուով գրքեր են պակասել «Արտվան» գրադարանից, անշուտ վերջրել են գրադարանից և չեն վերադարձրել: Այդ առիթով շատ էին գանգատում գրադարանապետները և խնդրում էին յիշատակել այս հանգամանքը: Ընթերցողը տեսաւ, որ Ղալայի գրադարանից մեծ քանակութեամբ գրքեր են պակասել դեռ 1887 թուին: Այս միանգամայն տգեղ երեւոյթը գրեթէ ամեն տեղ կայ, ամենքն են գանգատուում, թերթեցէք այս կամ գրադարանի տեղեկադիրը և դուք անշուշտ կը պատահէք այդ երեւոյթին:

Այս հանգամանքի առաջն առնելու ամենալաւ և գործնական միջոցն այն է որ որոշած ժամանակամիջոցը լրանալիս անմիջապէս յետ պահանջել գիրքը և ձգտել կարճ ժամանակով թողնել նրանց մօտ, օրինակ մի շաբաթից ոչ աւելի: Կարելի էր և որոշ գրաւական վերցնել, բայց դա գործի աջողութեան տեսակէտից այնքան էլ ձեռնառու չէ, որովհետեւ ժողովուրդը առանց այդ էլ կապուած չէ գրադարանի հետ, առանձին պահանջ չէ զգում կարդալու, այն դէպքում բոլորովին կը կտրուի գրադարանից:

Այդ գողութեան դէպքերը կարող են առաջանալ նաեւ վարչութեան կամ գրադարանապետի անհոգութիւնից և անհետեւողականութիւնից: Եթէ վարչութիւնները խիստ հետեւողական լինեն՝ գողութիւններ տեղի չեն ունենայ, իսկ եթէ պատահեն էլ, դրանք բացառիկ օրինակներ և դէպքեր կը լինեն:

Իսկ գալով ընթերցարաններին, յաւելով պէտք է խոստովանուել, որ աւելի անմխիթար, անբաւարար են, քան գրադարանները: Յաճախորդները շատ աննշան, բոլորովին չնչին թիւ են կազմում, այդ ասում ենք ի հարկէ մեր տեսածի, ամենօրեայ դիտողութեան վրայ հիմնուելով, որովհետեւ գրադարանների վարչութիւնները չունեն ոչ մի հաշիւ ընթերցարանի յաճախորդների վերաբերմամբ, այնպէս որ պարզ չէ՝ թէ որքան անձինք օրեկան կամ տարեկան յաճախում են այս և այն ընթերցարանը: Շատ ցանկալի է, նոյն-իսկ անհրաժեշտ է, որ վարչութիւնները այդ հանգամանքը ի նկատի ունենան և յաճախորդների մասին մանրամասն հաշիւ պահեն, նոյն-իսկ Նշանակել՝ թէ նրանք ինչ պարագմունքի տէր են:

«Խ. Արուսեանի» գրադարան-ընթերցարանի միակ կանոնաւոր յաճախորդները բարձր դասարանների աշակերտներն, երբեմն էլ յաճախում են ուսուցիչները, իսկ երբեմն միայն երեւում են արհեստաւորներ և գործակատարներ: Նոյն այդ բանն է և Ղալալի ընթերցարանում, շատ քիչ փոփոխութեամբ, բայց սա համեմատաբար աւելի յաճախորդներ ունի, որոնց մէջ գերիշխող տեղ են բռնում ուսուցիչները:

Երկու ընթերցարանների վերաբերմամբ էլ կարելի է վրստահութեամբ ասել, որ հազիւ օրեկան միջին թուով 3-6 յաճախորդներ ունենան. որքան ողորմելի թիւ: Բացառութիւն չեն համարւում և այն օրերը, որ գրեթէ ոչ մի այցելու չեն ունենում, այդ գոնէ «Խ. Արուսեանի» գրադարանի վերաբերմամբ հաստատապէս կարող եմ վկայել: Հէնց երէկ, հոկտեմբերի 5-ին, գնացի գրադարան, չը կար այնտեղ և ոչ մէկ այցելու, խեղճ գրադարանապետը աչքը տնկած նստել-սպասում էր թէ երբ մէկը ներս կը մտնի:

Ահա ընթերցարանների դուրսիւնը, ահա թէ որ աստիճան ժողովուրդը չէ սիրում կարդալ և հեռու է փախչում ընթերցարաններից:

Կարելի է կարգում են, ունեն կարգալու գրքեր և առանձին կարիք չեն զգում գրադարան-ընթերցարան յաճախել,—գուցէ հարցնի ընթերցողը: Ո՛չ, այդպէս չէ: Այստեղ, չը կան մասնակի, տան մէջ գրադարաններ, չունեն այն քանակութեամբ գրքեր, որ բաւարար համարուի ընթերցանութեան համար,

հայոց պարբերական հրատարակութիւններ շատ քիչ են ստացւում: ՎՄուրճ» ստացւում է, բացի գրադարաններից, 6 հատ. «Մշակ» և «Եւրո-գար» հազիւ իւրաքանչիւրից 10-15 օրինակ:

Գրադարան-ընթերցարանների վարչութիւնները պէտք է միշտ աշխատեն տարէջ տարի աւելացնել գրքերի թիւը, հարստացնել գրադարանները և կանոնաւոր, նոր հրատարակուող գրքերը անհրաժեշտ է անմիջապէս ձեռք բերել, ստանալ անպայման կարեւոր պարբերական թերթերը, այդ հանգամանքները կարող են փոքր ի շատէ գրաւել յաճախորդներ: «Ազրիւրը», որ մեր միակ մանկական ամսագիրն է, երկու գրադարաններումն էլ չէ ստացւում:

Սրանով վերջաւորնք մեր ասելիքը կրկու թաղերի գրադարան-ընթերցարանների մասին: Այժմ ընթերցողի ուշադրութիւնը դարձնենք Թաւրիզի մէկ ուրիշ գրադարանի վրայ, որ էութեամբ շատ հետաքրքիր է: Վերջերս կանանց բարեգործական միացեալ ընկերութիւնը Թաւրիզում «յաջակապէս կանանց և օրիորդների համար ձրի գրադարան-ընթերցարան» հիմնեց, որովհետեւ, ինչպէս պատճառաբանում է ներկայ վարչութիւնը իր 1901-1902 տարեշրջանի կանոնադրութեան մէջ, «տեղական ինչ-ինչ սովորութիւնների և հասկացողութիւնների պատճառով տիկիներն և օրիորդները չեն կարողանում օգտուել քաղաքում գտնուած միւս գրադարաններից *):»

Այդպէս է արեւելքը... հարեմական հասկացողութիւնները շատ խոր արմատներ են գցել...

«Այս տարի, կարդում ենք նոյն 1901-1902 տարեշրջանի տեղեկագրի մէջ, գրադարանն ունի 500-ի չափ գրքեր և ստանում է օրաթերթեր և ամսագրեր»:

Սրանով վերջացնում ենք մեր ասելիքը Թաւրիզի գրադարան-ընթերցարանների և ընդհանրապէս ընթերցանութեան գործի մասին, իսկ միւս անգամ կանցնենք գաւառներին:

ԵՐ. ՅՐԱՆԳԵԱՆ

* Յեւ 1091—1902 տարեշրջանի տեղեկագիրը, երես 12.